

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΑΜΙΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

Είναι γνωστό, και όχι μόνο από την περίπτωση της Σάμου, ότι λαογραφία και λογοτεχνία άπτονται και συναρμόζονται σε πολλά επίπεδα¹, συχνά δε έχουν τους ίδιους θεράποντες. Την πραγματικότητα αυτή, που έχει τις μορφές της ανίχνευσης λαογραφικών πληροφοριών στα έργα λογοτεχνών, αλλά και της ψηλάφησης των ριζών, των καταβολών και των πηγών εμπνεύσεως κάθε συγγραφέα, θα προσπαθήσουμε εδώ να εξειδικεύσουμε στην περίπτωση των Σαμίων λογοτεχνών.

Ο πρώτος Σάμιος λογοτέχνης με εκτενείς λαογραφικές αναφορές στο έργο του είναι ο Γεώργιος-Αναγνώστης Σαλαμαλέκης, από τη Λέκα, που άφησε ένα κολοβό ποίημα 2.103 πολιτικών στίχων, όπου περιγράφει τις εσωτερικές πολιτικές διαμάχες στην προεπαναστατική Σάμο². Με έντονη την λαϊκή θυμοσοφία και πολλές εικόνες από την παραδοσιακή καθημερινότητα της εποχής του, ο Σαλαμαλέκης χρησιμοποιεί τα λαογραφικά στοιχεία ως όχημα για να κάνει τις απόψεις του πιο κατανοητές, γράφοντας όπως ίσως μιλούσε, και διατυπώνοντας τα ποιήματά του όπως και ο ίδιος εκφραζόταν³. Αποτυπώνει έτσι τα λαογραφικά της εποχής του με πιστότητα και φυσικότητα, αφού στους στίχους του καθρεπτίζεται ουσιαστικά η προσωπικότητα και οι παραδοσιακές πολιτισμικές καταβολές του.

Όπως διαφορετική είναι η περίπτωση του αρχιεπισκόπου Σάμου Δανιήλ Κομνηνού και του ανεψιού και πρωτοσυγγέλλου του Παρθενίου, οι οποίοι α-

1. Βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Αθήνα 2001, σ. 44-55. Ο ίδιος, *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Αθήνα 1993, σ. 7 κ.εξ.

2. Δημοσίευση του κειμένου στον Νικ. Σταματιάδη, *Σαμιακά ήτοι ανέλιξις της νεότερας ιστορίας της Σάμου δι' επισήμων εγγράφων* 2. Εν Σάμω 1900, σ. 439-492. Πρβλ. Κ. Καραθανάσης, «Από ένα λαϊκό στιχούργημα του 1812», *Σαμιακή Επιθεώρηση* 37-38 (1989), σ. 3. Μαν. Σίμος, «Γεωργίου-Αναγνώστη Σαλαμαλέκη, *Ιστορική Διήγησις*», *Σαμιακή Επιθεώρηση* 39-40 (1990), σ. 130-135.

3. Βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, «Λαογραφικά στον Αναγνώστη Σαλαμαλέκη», στον τόμο *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα* 2. Αθήνα 2002, σ. 449-463.

φησαν σειρά λόγων και κηρυγμάτων, στο πέρασμα από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα. Εδώ τα λαογραφικά στοιχεία, τα παραμυθιακά μοτίβα και οι δανεισμένες από τον έντεχνο λαϊκό λόγο διηγήσεις υπάρχουν επίτηδες, φανερώνοντας μια σχετική επιτήδευση, ώστε το ηθικοπλαστικό και θρησκευτικό μήνυμα να αφομοιωθεί ευκολότερα από το ποίμνιο τους⁴.

Στο ίδιο επίπεδο κινείται και ο ιερομόναχος Ιγνάτιος Φραγκόπουλος, ο διδάσκαλος, αδελφός του αρχιεπισκόπου Σάμου Θεοδοσίου. Ο Ιγνάτιος συνέθεσε στίχους με εποικοδομητικό και εσχατολογικό περιεχόμενο, που επίτηδες συχνά θυμίζουν μοιρολόγια, δημώδη κείμενα και λειτουργικά έργα⁵. Και πάλι τα λαογραφικά στοιχεία αποτελούν μέσο για να περάσουν στο λαό οι αρχές και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του συγγραφέα μας. Διαφορετική ωστόσο είναι η περίπτωση του Επαμεινώνδα Σταματιάδη, ο οποίος συνέθεσε και δημοσίευσε σατιρικά πολύστιχα ποιήματα, με εμφανείς λαογραφικές καταβολές. Για τον Σταματιάδη, ο οποίος δημοσίευσε και μια εκτεταμένη πρωτογενή συλλογή λαογραφικού υλικού της Σάμου στον έμπτο τόμο των *Σαμιακών* του, τα λαογραφικά στοιχεία προσδίδουν στο έργο γραφικότητα και ενδιαφέρον, αφού απευθύνεται κυρίως σε αστούς αναγνώστες.

Έτσι, ήδη από τις απαρχές της σαμιακής λογοτεχνίας παρατηρούνται και οι τρεις τάσεις που προσδιορίζουν την χρήση λαογραφικών στοιχείων σε Σάμιους -αλλά και νεοέλληνες γενικότερα- λογοτέχνες: η φυσική και αβίαστη χρήση στοιχείων από την καθημερινότητα του συγγραφέα, λαϊκού ανθρώπου και του ίδιου, η χρήση λαογραφικών δεδομένων για να αποκτήσει το έργο μεγαλύτερη προσβασιμότητα και απήχηση στο λαό και η συμβολοποίηση των δεδομένων του παραδοσιακού πολιτισμικού συστήματος, ώστε το λογοτεχνικό έργο να αποκτήσει γραφικότητα, τοπικό χρώμα, συχνά και σατιρική υφή. Στην τελευταία αυτή κατεύθυνση χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι του Σταματιάδη, στο έργο του *Πανικιάς, ποίημα κωμικόν εις άσματα πέντε* (Εν Σάμω 1897)⁶.

Καταβολές από το δημοτικό τραγούδι, στο εκφραστικό και υφολογικό επίπεδο, υπάρχουν στα τελευταία ποιήματα του Καρλοβασίτη ποιητή Γεωργίου Βοντζαλίδη (1855-1905), όπως και σποραδικά, σε ορισμένους στίχους του Φωκίωνα Πάνα (1868-1938)⁷, χωρίς όμως και οι δύο να αποτελούν χαρακτηριστι-

4. Τα κείμενα αυτά δημοσιεύμένα στο Μ.Γ. Βαρβούνης, *Εκκλησιαστική ρητορική και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά στη Σάμο τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα 1999, σ. 79-248, με υποσελίδια λαογραφικά σχόλια.

5. Τους στίχους του βλ. στο Μ.Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκότροπα στιχουργήματα του Ιγνατίου του διδασκάλου. Συμβολή στη μελέτη της θρησκευτικής ποίησης στη Σάμο τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα 2000, σ. 55-103.

6. Για τα λαογραφικά του ποιήματος αυτού βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, «Επαμεινώνδας Σταματιάδης: Η παρουσία του λαογραφικού στοιχείου στην Πανικιάδα του», *Νέα Εστία* 136 (1994), σ. 1226-1234 (=Λαογραφικά Δοκίμια. Μελέτηματα για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό. Αθήνα 2000, σ. 471-485).

7. Αρ. Βουγιούκας, «Η σαμιακή ποίηση από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ως τις μέρες μας

κά παραδείγματα λογοτεχνών που ενσωματώνουν λαογραφικά στοιχεία στο έργο τους. Αντιθέτως η Ελένη Σβορώνου (1879-1918), ποιήτρια και εκδότρια του *Μικρασιατικού Ημερολογίου*, τόσο στα *Εαρινά φύλλα*, (1900), όσο και στα *Δελινά* (1910), δίνει ατόφιες εικόνες παραδοσιακής ζωής του νησιού, χωρίς να χρησιμοποιεί και παραδοσιακό-λαϊκό γλωσσικό ένδυμα⁸. Μπορεί οι στίχοι της να είναι άκαμπτοι, κάποτε χωρίς πηγαία έμπνευση, ο ρομαντισμός της όμως την οδηγεί στην αγιοποίηση της «ζωής του χωριού», την οποία ωραιοποιημένη περιγράφει συχνά. Εδώ, ο ρομαντισμός οδηγεί στην προβολή της παραδοσιακής καθημερινότητας, αφού μάλιστα είναι γνωστές οι ουσιαστικές σχέσεις του τόσο με την λαογραφία, όσο και με την οργανωμένη λαογραφική παρατήρηση και καταγραφή. Η Σβορώνου ιδανικοποιώντας οδηγεί στην αφαίρεση, και αγιοποιώντας καταλήγει στην τυποποίηση, ώστε τα λαογραφικά στοιχεία να γίνονται ο επεξεργασμένος -παραμορφωτικός, για την λαογραφία, συχνά- καμβάς, όπου κεντά τις ιδέες και την έκφραση των έντονων συναισθημάτων της.

Παρόμοιες είναι οι καταβολές, οι αφετηρίες και οι καταλήξεις του Ζήσιμου Σίδερη (1871-1933), φανατικού δημοτικιστή και γνωστού από την μετάφρασή του, στην *Οδύσσεια* του Ομήρου⁹. Η πηγαία έκφραση και η γνήσια συγκίνηση του Σίδερη χρησιμοποιεί έντεχνα εικόνες της παραδοσιακής καθημερινότητας του νησιού, ιδίως στη συλλογή του *Φύλλα και φτερά* (1922), με τις παλαμικές καταβολές της, αλλά και στα παλαιότερα ποιήματά του, που εκδόθηκαν το 1912, υπό τον χαρακτηριστικό τίτλο *Νοσταλγικά* δεν είναι βέβαια η πρώτη φορά που η νοσταλγία οδηγεί στον παραδοσιακό πολιτισμό, που τα λαογραφικά στοιχεία σχηματοποιούν τον πόθο του συγγραφέα να επιστρέψει στον γενέθλιο τόπο, αντιπροσωπευτική έκφραση του οποίου θεωρούνται τα τοπικά λαογραφικά. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να εντάξουμε και ορισμένες έμμετρες παραδοσιακές περιγραφές του Στέφανου Σίδερη, γιου του Ζήσιμου Σίδερη που προαναφέρθηκε, στη συλλογή *Λυρικοί ρυθμοί* (1930), όπου τα λαογραφικά στοιχεία διαπλέκονται με τους εθνικούς πόθους και την απογοήτευση για την μικρασιατική καταστροφή¹⁰. Τέλος, διάσπαρτα λαογραφικά δεδομένα υπάρχουν στην συλλογή *Κυκλάμινο* (1935) του Διονύση Τροβά, αλλά και στην *Κόκκινη κλωστή* (1984, με παλαιότερα όμως ποιήματα) του Κώστα Καραθανάση, εκδότη

(1988)», *Πρακτικά Συμποσίου Σαμιακής Λογοτεχνίας*. Αθήνα 1989, σ. 86-87.

8. Α. Βαλεοντή-Δεμερτζή, «Ελένη Σ. Σβορώνου-Ελπίδα Βοντζαλίδου. Έργο (1900 έως 1918)», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 151-155.

9. Χρ. Λάνδρος, «Το μεταφραστικό έργο στα πλαίσια της σαμιακής γραμματείας (στόχοι, τεχνικές, προβλήματα)», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 298-299. Για τον ποιητή βλ. και Κ. Καραθανάσης, *Έξι φωνές απ' το Αιγαίο*. Αθήνα 2001, σ. 19-95, με ανθολογία ποιημάτων του. Β. Γεωργίου-Ευστρατίου, «Η μετάφραση της *Οδύσσειας* από τον Ζήσιμο Σίδερη», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 307-311.

10. Αρ. Βουγιούκας, ό.π., σ. 95.

και διευθυντή του περιοδικού *Σαμιακή Επιθεώρηση*¹¹, όπου και ο ίδιος ο τίτλος παραπέμπει στη γνωστή έμμετρη και τυποποιημένη αρχή πολλών νεοελληνικών λαϊκών παραμυθιών. Την ασχηματοποίητη αυτή σποραδικότητα λαογραφικών αναφορών διαπιστώνουμε επίσης σε ορισμένα ποιήματα της συλλογής *Ο γελοιοποιός του Θεού* (1986) του Νίκου Μύτικα.

Καθώς βαθμιαία περνούμε σε Σάμιους ποιητές που έγραψαν, κατά κύριο λόγο, σε ελεύθερο στίχο (Γ. Θέμελης¹², Δημ. Παπαδίστας¹³, Βύρων Λεοντάρης, Μ. Σίμος, Στ. Καραγιάννης, Ν. Σεβαστάκης, Η. Φελουκατζή κ.λ.π.), η συστηματική αναφορά λαογραφικών στοιχείων γίνεται όλο και σπανιότερη. Εξαίρεση ίσως αποτελεί ο Δημήτρης Βαλασκαντζής, από το Καρλόβασι, ο οποίος στις συλλογές του *Φτερουγίσματα* (1960), *Κραυγές στον Κίσαβο* (1961), *Η μόνη διέξοδος* (1963), *Περιπτώσεις* (1968) και *Αμυχές* (1979) χρησιμοποιεί συχνά παραδοσιακό γλωσσικό υλικό, ενώ σπανιότερα προβαίνει και στην λογοτεχνική σύνθεση ευρύτερων εικόνων παραδοσιακής, επαγγελματικής κατά κανόνα, ζωής¹⁴.

Διαφορετικά, και πιο ενδιαφέροντα, είναι τα πράγματα στην πεζογραφία, όπου ανέκαθεν η λογοτεχνική μορφή ευνοούσε την συμπερίληψη και ενσωμάτωση εκτενέστερων λαογραφικών περιγραφών. Πρώτος ο Γεώργιος Καρατζάς, από τον Μαραθόκαμπο, ο οποίος στην εφημερίδα *Φώς* που εξέδιδε συχνά δημοσίευε διηγήματα υπό τους χαρακτηριστικούς τίτλους «Τα χωράτα της ζωής» και «Αγιοταφίτικες ιστορίες». Εδώ έχουμε μια περίπτωση καυστικής ηθογραφίας, με προφανή σκοπό τη στηλίτευση των κακώς κειμένων και την επί το προοδευτικότερον αλλαγή συνειδήσεως και νοοτροπιών¹⁵. Ο τέμνων λόγος του Καρατζά διαπιστώνει πριν κριτικάρει, και η διαπίστωση αυτή γίνεται πάντοτε με περιγραφές γεμάτες από σαμιακά λαογραφικά στοιχεία, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν και πρωτογενές υλικό για τον σύγχρονό μας επιστήμονα λαογράφο.

Στο κλίμα της λαογραφίζουσας ηθογραφίας κινείται και η συλλογή *Χωριάτικες ιστορίες* (1917) του Ιωάννη Βακιριτζή, με αναδημοσιευμένα διηγήματα από περιοδικά, εφημερίδες και τους δύο τόμους του *Σαμιακού Ημερολογίου* (1904, 1908), που ο ίδιος εξέδιδε. Την ηθογραφία υπηρετούν επίσης η Ελένη

11. Για τα σαμιακά λογοτεχνικά περιοδικά βλ. Μ. Σίμος, «Η συμβολή του σαμιαώτικου περιοδικού τύπου στα σαμιακά τραγούδια», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 367-374.

12. Πρβλ. Γ. Μετσόλης, «Γιώργος Θέμελης», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 159-163.

13. Πρβλ. Στ. Καραγιάννης, «Το αλλότριο σώμα, η έκκριση και το μαργαριτάρι», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 165-175. Πρβλ. Θ. Νάκας, «Θεματολογία και ποιητική συγχρόνων Σαμίων ποιητών», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος στη νεότερη Λογοτεχνία»*. Αθήνα 1998 [στο εξής: ΣΝΛ], σ. 21-33.

14. Ηλ. Κεφάλας, «Η ανάπλαση του σαμιακού τοπίου μέσα στο έργο των Σαμίων ποιητών», ΣΝΛ, σ. 40. Αρ. Βουγιούκας, ό.π., σ. 122-123.

15. Κ.Ι. Καλατζής, «Σαμιακή πεζογραφία», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 197-199. Δημ. Ευστρατίου, «Γεώργιος Ν. Καρατζάς», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 353-359.

Σβορώνου, με τις στήλες της «Νησιώτικες ιστορίες» και «Εικόνες απ' τη ζωή», στο *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον*, ο αρχαιολόγος Βασίλειος Θεοφανίδης με σειρά διηγημάτων, οι Θεολόγος και Ζήνων Δημητριάδης¹⁶ με σαμιακές περιγραφές, κυρίως σε τοπικές εφημερίδες και έντυπα, αλλά και ο Νικόλαος Δημητρίου, ο σπουδαιότερος παραδοσιακός λαογράφος της Σάμου, κατά τον 20^ο αιώνα¹⁷. Ο Δημητρίου, σε όλη τη διάρκεια της μακράς και παραγωγικής ζωής του, διαμόρφωσε λογοτεχνικά πολλά κομμάτια του λαογραφικού υλικού που κατέγραφε, συγκεντρωμένα τώρα στον τόμο *Μελέτες και Άρθρα* (1996), όπου εκτός από την παραδοσιακή βιωματικότητα του διαπιστώνονται και τα λογοτεχνικά του χαρίσματα. Τα ηθογραφικά πεζογραφικά κείμενα του Δημητρίου έχουν, για τον λαογράφο, την ίδια σχεδόν πληροφοριακή σημασία που παρουσιάζουν και τα πολύτομα και πολύτιμα *Λαογραφικά της Σάμου* (1983κ.εξ.)

Στην ίδια σχολή της ηθογραφίας, με σαμιακά διηγήματα και σύντομα κείμενα, θητεύουν επίσης ο Γιάννης Καμπούρης, ο Κώστας Καπενεκάς, ο Δημήτριος Ηλιάδης, ο Άλκης Αγγελόγλου¹⁸ -τουλάχιστον στην πρώτη προπολεμική περίοδο της λογοτεχνικής του δημιουργίας-, ο Κώστας Καραθανάσης και, περιστασιακά και ευκαιριακά, ο Αλέξης Σεβαστάκης¹⁹, ιδίως στα έργα του «Οι αναμάρτητοι», «Ιστορία ενός δρόμου» και «Αρχή Σοφίας».

Το έργο του Σεβαστάκη αποτελεί συνδυασμό με την μεταπολεμική σαμιακή πεζογραφική παραγωγή, όπου η αναφορά λαογραφικών στοιχείων περιορίζεται αισθητά, χωρίς ωστόσο και να εξαφανίζεται. Τώρα όμως δεν είναι η ηθογραφία που προσδιορίζει τις λογοτεχνικές αναφορές, αλλά συχνά ο ρεαλισμός, αφού οι παραδοσιακές περιγραφές δεν είναι αυτοσκοπός, είναι το όχημα για να συνδεθεί η αφήγηση με τον τόπο και το τοπίο, φυσικό και ανθρωπογενές, όπου εξελίσσεται. Τα λαογραφικά στοιχεία τώρα συνδέουν τον αναγνώστη με το νησί, όποτε τόπος δράσης είναι η Σάμος, δημιουργώντας έτσι και περιγράφοντας τον καμβά, το φόντο της αφήγησης.

Εδώ μπορούν να καταταχθούν *Η Ασημόπετρα* του Κ. Καλατζή, με τις εξαίσιες περιγραφές πανηγυριών²⁰, τα περισσότερα από τα έργα της Λίτσας Ψα-

16. Πρβλ. Μ. Σίμος, «Ο ποιητής Θεολόγος Κ. Δημητριάδης», *Απόλλους* 28 (2003), σ. 398-405.

17. Για τη μορφή και το έργο του βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Σαμιακά λαογραφικά...* ό.π., σ. 181-207, με εργογραφικό του σημείωμα, σ. 198-202, όπου καταγράφονται 69 τίτλοι. Κ.Ι. Καλατζής, ό.π., σ. 201.

18. Πρβλ. Κ. Καραθανάσης, *Έξι φωνές...* ό.π., σ. 337-452, με σχετική βιβλιογραφία, σ. 448-450. Ο ίδιος, *Ανθολογία σαμιακής λογοτεχνίας* 1. Αθήνα 1975, σ. 127. Ο ίδιος, «Ο πεζογράφος Άλκης Αγγελόγλου», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 219-223.

19. Βλ. σχετικά Θ. Δ. Σαρηγιάννης, «Ο Άγγελος έρχεται πάντα...», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 269-274. Κ. Ι. Καλατζής, ό.π., σ. 205-206.

20. Θ. Θαλασσινός, «Η Ασημόπετρα. Το σαμιώτικο μυθιστόρημα του Κ. Ι. Καλατζή», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 225-233. Μπ. Δερμιτζάκης, «Το πραγματικό και το φανταστικό στη λογοτεχνία: Δύο Σάμιοι πεζογράφοι», *ΣΝΛ*, σ. 61-67.

ραύτη²¹, όπως για παράδειγμα *Το διπλό ταξίδι* (1997), το *Ταμπάκινο* (1990) του Κ. Καλατζή²² και τα ενδιαφέροντα μικρά νοσταλγικά κείμενα του Κώστα Τζαννετή, από τον Μαραθόκαμπο, και του Σταύρου Καραθανάση, από τον Παγώνδα, ο οποίος μάλιστα έγραφε επί σειρά ετών διηγήματα στην εφημερίδα *Σάμος* της ΚΕΤΑΣ (:Κοινοφελούς Ένωσης των Απανταχού Σαμίων) στην ιδιοματική γλωσσική μορφή της Σάμου, με αφθονία λαογραφικών στοιχείων, μια προσπάθεια ιδιοματικής λογοτεχνίας, που δεν βρήκε όμως συνέχεια μετά το 1988.

Λαογραφικά στοιχεία, με την ίδια βασική ιδεολογία, συναντούμε και σε βιβλία λογοτεχνίας για παιδιά που έχουν αναφορά στη Σάμο²³, όπως *Το καπλάνι της βιτρίνας* (1963) της Αλκης Ζέη, που έχει ξήσει στο νησί, τα βιβλία της Ηρώς Καραθανάση-Παπαμόσχου και ο *Παιδικός Αυλός* του Διονύση Τροβά, για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω. Στα βιβλία της λογοτεχνίας για παιδιά τα λαογραφικά στοιχεία αποτελούν και τρόπο γνωριμίας των μικρών αναγνωστών με την παράδοση του νησιού, μια μορφή παραδοσιακής παιδαγωγικής προσέγγισης των λαογραφικών δεδομένων, αφού το πέρασμα από τον προφορικό στον γραπτό πολιτισμό έχει διαφοροποιήσει και τους τρόπους μύησης των νέων στους τρόπους ζωής, τις πολιτισμικές μορφές και τις αξίες του παρελθόντος²⁴. Πέρα από τις συγγραφείς που αναφέρθηκαν παραπάνω, ας προστεθεί εδώ και το όνομα της Έλσας Χίου, από τον Μαραθόκαμπο, στο βιβλίο της *Η Νενέ η Συμυριά* (1993), το έργο των Γιώργη και Καλής Βοϊκλή, *Η Λαμπερούλα. Ένα κορίτσι σαν όλα τα άλλα* (1994) και τα λογοτεχνήματα της Κούλας Καραμηνά-Πόθου, με παραδοσιακές εικόνες προερχόμενες, κυρίως, από τους Μυτιληνιούς της Σάμου. Ιδιαίτερα μάλιστα στα έργα *Στα βήματα του Σαμοθήριου* (1983), *Η εξαφάνιση* (1992), *Τα δάκρυα της Περεσφόνης* (1994) και *Το χαμόγελο της Εκάτης* (1995) της Λίτσας Ψαράνη έχουμε εξέχουσες αφηγηματικές αναπαραστάσεις του σαμιακού χώρου, με ιδιαίτερη παιδαγωγική αξία²⁵. Παρόμοιες εξάλλου αναπαραστάσεις υπάρχουν και στα βιβλία της Λ. Κωνσταντινίδου-Κουκοπούλου

21. Βλ. Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσπούλου, «Η Σάμος στο λογοτεχνικό έργο της Λίτσας Ψαράνη», *Μεθόριος* 5 (2002), σ. 38-39. Άντα Κατοίκη-Γκιβαλου, «Λογοτεχνικές μεταπλάσεις του βιώματος στους Σαμιώτες συγγραφείς παιδικής λογοτεχνίας», *ΣΝΛ*, σ. 113-125.

22. Π. Χατζησταυρινού-Εξαρχάκου, «Η παρουσία του γενέθλιου τόπου στο έργο των Σαμίων πεζογράφων», *ΣΝΛ*, σ. 77-82.

23. Βλ. σχετικά Λ. Χατζησταυρινού-Ψαράνη, «Παιδική λογοτεχνία και Σάμιοι λογοτέχνες», *Πρακτικά Συμποσίου...* ό.π., σ. 249-253. Σ. Χατζηδημητρίου-Παράσχου, «Ιστορικές ψηφίδες της Σάμου στα έργα των Σαμίων δημιουργών παιδικής λογοτεχνίας», *ΣΝΛ*, σ. 127-138.

24. Βλ. Ν. Ορφανός, «Όνειρα από μετάξι», *Μεθόριος* 5 (2002), σ. 37.

25. Πρβλ. Β. Πάτσιου, «Αφηγηματικές αναπαραστάσεις του χώρου: η σύγχρονη Σάμος στα έργα της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους», *ΣΝΛ*, σ. 139-146. Βλ. σχετικά το βιβλίο της Λ. Ψαράνη, *Η εξαφάνιση*. Αθήνα 1993² (εκδ. Πατάκης), με πολλά λαογραφικά στοιχεία στο λογοτεχνικό κείμενο. Το ίδιο ισχύει για τα βιβλία της *Στα βήματα του Σαμοθήριου*. Αθήνα 1995⁶ και το *Διπλό ταξίδι*. Αθήνα 1992⁸.

Εκεί στον Αμφίλυσο. Ταξίδια του νου και της καρδιάς. Χρονικό μιας οικογένειας (Θεσσαλονίκη 1998) και Μια βάρκα γεμάτη ιστορίες (Θεσσαλονίκη 2002) όπου το λαογραφικό υλικό προέρχεται από το χωριό Πύργος, ένα κράμα ηθογραφικής προσέγγισης και νοσταλγικής ανάπλασης παιδικών βιωμάτων και αναμνήσεων της συγγραφέως. Περισσότερο μαχητικός και κριτικός στην ηθογραφική, πάντως, γραφή αναδεικνύεται ο Χρ. Χριστοδουλάκης στα Δρακιώτικα αφηγήματα (Αθήνα 1986), ο οποίος από λαογραφική άποψη μας παρέχει υλικό για ένα ορεινό και δυσπρόσιτο χωριό του νησιού, τους Δρακαίους, όπου υφίστανται ενδιαφέροντα επιβιώματα παλαιών μορφών εθίμων και παραδοσιακής κοινωνικής οργάνωσης των κατοίκων.

Στα βιβλία της Ηρώς Καραθανάση-Παπαμόσχου [*Το πέτρινο σπίτι* (1989), *Γεφύρι της Ανατολής* (1995)], της Νίτσας Κιάσσου²⁶, του Γ. Βοϊκλή και της Λ. Κωνσταντινίδου, τα σαμιακά έθιμα παρουσιάζονται με ενάργεια, ορίζοντας το περιβάλλον μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται η δράση. Αυτή η τάση, της χρήσης δηλαδή λαογραφικού υλικού με σκοπό τον σαμιακό προσδιορισμό της σκηνης του έργου, του τόπου δράσης, ο οποίος έτσι αποκτά μια ευδιάκριτη και αναγνωρίσιμη πολιτισμική ιδιαιτερότητα, διακρίνεται ιδίως στο έργο συγχρόνων πεζογράφων μας, όπως ο Γιώργος Βοϊκλής, ο Κώστας Χατζησαρηής [*Ο Σταυρός* (1980) και *Όμορφη κοινωνία μας αγγελικά πλασμένη* (1981)], ο Στ. Δανάς και ο Στ. Βαλσάμος²⁷, ο οποίος μάλιστα προβάλλει και την δική του ερμηνεία για την νεότερη ιστορία του νησιού μέσα από εκτενείς λαογραφικές περιγραφές. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι το σαμιακό τοπίο συχνά αποτελεί ευδιάκριτο σημείο περιγραφής και αξιοποίησης σε έργα νεότερων και συγχρόνων Σαμίων ποιητών, όπως ο Μ. Παπαδημητρίου, η Κατ. Παπαγεωργίου, ο Βλιάμος Νικολαΐδης, η Θάλεια Τσαρνά²⁸, ο Στ. Μαραβέλιας και ο Αρ. Βουγιούκας²⁹. Δεν πρέπει ίσως να ξεχνούμε ότι το τοπίο, ο χώρος γενικότερα, μαζί με τον χρόνο αποτελούν δύο βασικούς άξονες για την παγίωση και εκδήλωση των λαογραφικών φαινομένων³⁰, τα οποία και κάποτε προσδιορίζουν.

26. Για το βιβλίο της *Το Δωδεκάμερο του Καλλισπούδη*, Αθήνα 1993 (εκδ. Ηράκλειτος), που αξιοποιεί σαμιακές παραδόσεις του Δωδεκαημέρου για καλλικαντζάρους βλ. Θ. Δ. Σαρογιάννης, «Επί τας πηγάς των υδάτων. Όταν η λαογραφία εμπνέει την τέχνη», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 42 (1995), σ. 32-35. Προδημοσίευση από το έργο βλ. Ν. Κιάσσου, «Το δωδεκάμερο του Καλλισπούδη (παιδικό θέατρο)», *Απόπλους* 4 (1990-1991), σ. 371-378. Βλ. Η ίδια, *Κύμα του Αιγαίου*. Αθήνα 1999 (εκδ. Πατάκη).

27. Σχετικά βλ. Ν. Ορφανός, «Σταμάτης Βαλσάμος, Δάκρυ και ελπίδα. Η παρουσίασή του στη Σάμο», *Μεθόριος* 6 (2002), σ. 33-34. Βλ. και *Μεθόριος* 2 (2001), σ. 71-73, με κείμενα του Στ. Βαλσάμου, σχετικά και με τα λαογραφικά της Σάμου.

28. Δημ. Ευστρατίου-Β. Γεωργίου, «Τρεις Σάμιοι δοκιμογράφοι-κριτικοί-αρθρογράφοι (παρουσίαση-προσέγγιση)», *ΣΝΑ*, σ. 87-88.

29. Ηλ. Κεφάλας, «Η ανάπλαση...», ό.π., σ. 38-44 με αναλυτικές αναφορές στους λογοτέχνες αυτούς και το έργο τους.

30. Βλ. σχετικά Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση* (Αθήνα 1978), σ. 53-57. Βλ. επίσης Μ.Γ. Βαρθούνης, «Λογοτεχνία και λαογραφία

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ποικίλοι σκοποί και στόχοι προσδιόρισαν, από τον 18^ο ήδη αιώνα, την αναφορά και συμπερίληψη λαογραφικών δεδομένων στους ποιητές και πεζογράφους της Σάμου. Η ανάγκη φυσικής έκφρασης, η αναζήτηση κατανοητού και με απήχηση τρόπου γραφής, η ηθογραφική τάση και η ρομαντική αποστροφή, η νοσταλγία για τον γενέθλιο τόπο που μέσα από το γράψιμο έρχεται φευγαλέα στα μάτια -και στην ψυχή, κυρίως- του συγγραφέα, η ανάγκη προσδιορισμού του τοπίου, η προσπάθεια διδαχής προς τους νεότερους, που δεν πρόλαβαν ζωντανό το παραδοσιακό πολιτισμικό σύστημα της Σάμου, η αφετηρία για κοινωνική και ιδεολογική κριτική αλλά και η προσπάθεια για σύνδεση με το παρελθόν. Όλ' αυτά, και άλλα που δεν έχουν ακόμη ίσως επισημανθεί, δείχνουν την βαθύτερη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στη λαογραφία και τη λογοτεχνία, όχι μόνο στους Σάμιους λογοτέχνες, αλλά και γενικότερα. Μια σχέση που συχνά οδηγεί τους λαογράφους να χρησιμοποιούν λογοτεχνικά έργα ως πηγές και τους νεοελληνιστές να ψάχνουν στη λαογραφία, για να ανακαλύψουν τις πηγές έμπνευσης κάποιου λογοτέχνη.

Σε κάθε περίπτωση, η πανάρχαια αυτή σύνδεση καθημερινότητας και λογοτεχνικής χρήσης και περιγραφής της, γνωστή ήδη από τα χρόνια του Ομήρου, είναι ζωντανή και στην περίπτωση των λογοτεχνών της Σάμου. Από την πλευρά της λαογραφίας χρειάζεται τώρα η ολοκλήρωση της αποδελτίωσης των Σαμίων -αλλά και των μη Σαμίων σε δεύτερη φάση- λογοτεχνών που αναφέρονται στη σαμιακή λαογραφία, ενσωματώνοντας μορφές της στο έργο τους, τόσο κατά συγγραφέα, όσο και κατά θέμα. Η προσπάθεια αυτή έχει ήδη αρχίσει, χωρίς όμως να έχει ολοκληρωθεί, ώστε να σχηματιστεί μια σχετική βάση δεδομένων, χρήσιμη για τους ερευνητές του μέλλοντος.

Αλλωστε, δεν νοσταλγούν μόνο οι λογοτέχνες. Συχνά και τα επιστημονικά έργα έχουν την αφετηρία τους στην έντονη αναζήτηση στιγμών ζωής του γενέθλιου τόπου, μακρινών, εξιδανικευμένων γι' αυτό και δραστηκών καταφυγίων σε δύσκολες ώρες, αλλά και σε στιγμές αυτογνωσίας και ενδοσκόπησης.

στα έργα συγχρόνων Σαμίων συγγραφέων», *Σαμιακές Μελέτες* 6 (2003-2004), σ. 458-459, όπου κυρίως λόγος για τα βιβλία της Ν. Κιάσσου, *Μια νονά για την Ντενάντα*. Αθήνα 2000 (εκδ. Πατάκη) και του Στ. Βαλσάμου, *Δάκρυ κι ελπίδα*. Αθήνα 2000 (εκδ. Σύγχρονη Εποχή), στα οποία περιέχονται πολλά στοιχεία από τον παραδοσιακό πολιτισμό της Σάμου. Πρβλ. Ν. Κιάσσου, «Μια νονά για τη Ντενάντα», *Πτεριάς* 2 (Οκτώβριος 1999), σ. 8-9.